

Erken Demir Çağı'ndan İtibaren (MÖ IX-VI. yüzyılda) Akdeniz'deki Fenike Kolonileşme Hareketleri

From the Early Iron Age (IX-VI century B.C.) Phoenician Colonization Movements in the Mediterranean

Refik Kaan ÜÇLER*

Öz: Fenike kıyıları deniz ve kara ticaretinin buluştuğu bölge olmasından dolayı Bronz Çağı'nın en önemli merkezlerinden biriydi. MÖ XII. yüzyıldaki deniz halklarının göçü büyük devletlerin çöküşüne yol açmış ve şehir devletlerinin yeniden yükselişini hızlandırmıştır. MÖ IX. yüzyıldan itibaren Tyros kentinin bölgesel ticaretten elde ettiği imtiyazlarla güçlenmesi Fenikelilerin Doğu'daki konumlarını sağlamlaştırmış ve Batı Akdeniz'e açılarak kolonileşme faaliyetlerine başlamalarının arkasındaki ana faktör olmuştur. Tyros şehri liderliğinde örgütlenen kolonistler Cebelitarık Boğazı'nın ötesine kadar yayılan yerleşimler kurmuştur. Kolonileri Hellen yerleşmeleriyle karşılaştırıldığında toprak kazanma amacı gütmeyen küçük yerleşim alanlarıdır. Büyük gelirler elde etmek isteyen Fenikeliler Batı Akdeniz üzerinde değerli madenlerin bulunduğu stratejik noktalara yerleşmişlerdir. Yayılmacı bir kolonileşme yerine yerel toplumlar ile Doğu arasında bir aracı rolü oynamışlardır. Fenikeliler Doğu ve Batı Akdeniz kültürlerinin karma yapısının oluşmasında etkili olmuşlardır. Ticari getiriler, imtiyazlar sayesinde gelişen kolonileşme dönemi, Tyros şehri Pers egemenliğine girene kadar Doğu merkezli bir şekilde devam etmiştir. Fenike kolonileşmesini anlamlandırmak için az sayıdaki Fenike bulgusundan ve Hellenlerin anlatılarından yararlanılacaktır. Bu makalede işlenmek istenen ana düşünce Fenike kolonileşmesinin nedenlerini, işleyişini ve sonuçlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz • Demir Çağı • Fenike • Kolonileşme • Ticaret • Tyros

Abstract: The Phoenician coast was one of the most important centers of the Bronze Age, as it was the linking place of sea and land trade. In the XIIth century B.C. the migration of the Sea Peoples led to the collapse of large states and accelerated the rise once again of city-states. From the IXth century B.C., the Phoenicians consolidated their position in the east, due to the city-state of Tyre gaining privileges from regional trade; furthermore, this was also the main factor behind the colonization movements in the Western Mediterranean. Colonists united by the city of Tyre founded settlements that crossed over to the other side of the Straits of Gibraltar. Compared to the Hellenic settlements the Phoenician colonies were small settlements, with no intention to expand on land. The Phoenicians wanted to earn more revenue and settled in strategic points where valuable mines were located around the Western Mediterranean. Instead of expansionist colonization, they played an intermediary role between the local societies and the east. Phoenicians played a part in the formation of the mixed structure of both Eastern and Western Mediterranean cultures. Trade profits and colonization era improved by the privileges continued to be eastern centered until the city of Tyre was captured by the Persians. To better understand Phoenician colonization a few Phoenician finds and the narratives of Hellenic authors are used. This article aims to reveal the reasons, operations, and results of Phoenician colonization.

Keywords: Mediterranean • Iron Age • Phoenician • Colonization • Commerce • Tyros

* Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli. 0000-0003-2296-0750
kaanucler630@gmail.com

Makale Türü: Araştırma | Geliş Tarihi: 26/09/2021 | Kabul Tarihi: 17/01/2022 ; Üçler R. K. 2022, "Erken Demir Çağı'ndan İtibaren (MÖ IX-VI. yüzyılda) Akdeniz'deki Fenike Kolonileşme Hareketleri". *Cedrus X*, 47-67.

Geç Bronz Çağı'nda Kenan Bölgesi

MÖ II. binyılın son çeyreğinde Ön Asya'daki toplulukların arasında oluşturdukları ticaret ağı, bölgesel ekonominin kalkınması ve özellikle kıyı kesimindeki şehirlerin öneminin artmasında etkili olmuştur. Doğu Akdeniz üzerinden Ege adalarına kadar uzanan emtia ticaretinin deniz ayağı, kıyı ve ada şehirleri aracılığıyla ilerlemektedir. Antikçağda Kenan adıyla bilinen günümüz Lübnan, Filistin, İsrail ve Suriye'nin küçük bir kısmını içine alan topraklar, Doğu Akdeniz'deki kara ve deniz ticaretinin bulunduğu bölge olması açısından ehemmiyet arz etmektedir. Doğu Akdeniz'in ekonomik anlamdaki gelişmiş yapısını temsil eden Kenan kıyıları Geç Bronz Çağı'ndaki büyük krallıkların (Hitit, Mısır, Asur, Hurri-Mitanni) hâkimiyet kurmak istedikleri bir alandır. Kenanlıların büyük devletler tarafından kuşatılmış olmaları, onları büyük devletlerin hakimiyetini tanımak zorunda bırakmıştır.

Kenan, Geç Bronz Çağı'nda Mısır yönetimi altına giren Asya'daki toprakları tanımlamak için kullanılan politik ve bölgesel bir isimdir¹. MÖ XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kenan Bölgesi'nin Mısır'ın hâkimiyetine girmesiyle bölgedeki şehirler Mısır pazarına kolay erişim şansı bulmuşlardır². Geç Bronz Çağı'nda Kenan coğrafyası bölgesel ticaretten büyük pay kazanan ticaret ve zanaat merkezli şehirlerin yükselmesiyle mühim bir konuma gelmiştir³. Geç Bronz Çağı'nın hayati merkezlerinden olan Ugarit kenti, bölgedeki denetimin ve ticaretin büyük bölümünün gerçekleştiği alandır⁴. Ugarit kenti MÖ XIV. yüzyılın ikinci yarısında Hitit kontrolü altına girdikten sonra da Doğu Akdeniz'deki önemini korumaya devam etmiştir⁵. Ugarit kentinin MÖ XII. yüzyılda düşüşüyle (yıkılışıyla), beraberinde gelen göç dalgası Kenan coğrafyasının iç kısımlarında yıkımlara yol açmıştır. Göç dalgaları hâlinde Kenan Bölgesi'ne gelen halklar; güneyden göç eden İsrail oğulları Güney Kenan'a, Filistinliler (Deniz İnsanları) Kenan'ın Güney kıyı bölgesine ve son olarak Mezopotamya'dan gelen Aramiler ise Kuzey Kenan'a yerleşmişlerdir⁶. Büyük göçlerin sonucunda bölgede bulunan yerli halk kuzey kısımdaki deniz kıyısı ve Lübnan Dağları arasındaki dar araziye sıkışmıştır⁷.

Geç Bronz Çağı'nın ardından, Ugarit'e benzer şekildeki kıyı yerleşimleri olan Tyros, Sidon ve Byblos şehirleri önemli ticaret merkezleri olmaya devam etmişlerdir. Fenike kıyı şeridindeki şehirler Deniz Kavimleri'nin yol açtığı göç dalgaları sonrasında ayakta kalmayı başarmışlardır⁸. Bronz Çağı'nın

¹ Na'aman 1999, 36.

² Redford 1993, 158-159; Na'aman 1999, 34; Kovalev & Diakov 2014, 98; Gürgen 2017, 75; Kaya 2018, 79-80; Kenan ülkesi, Mısır'ın 18. Sülalesi'nin 6. kralı olan III. Tutmosis döneminde fethedilmiştir.

³ Terpstra 2019, 38.

⁴ Edwards 1979, 124-128; Klengel 1992, 191; Yon 2006, 21-22; Knapp & Manning 2016, 118-133; Ugarit şehrinin ilk yerleşimi yaklaşık MÖ 7500'lere kadar gitmektedir. Ugarit şehrinin tarihi ve gelişimi için bk. Yon, 2006.

⁵ Yon 2006, 20. Ugarit MÖ 1400-1350 yılları arasında Mısır kontrolündeyken, bölgedeki güçlü Mitannilerin Hititler tarafından yenilmesinin ardından Hititlere bağlanmıştır. Deniz Kavimleri göçü sonucunda yıkılan Ugarit kenti, bağlı olduğu Hitit devletine donanmasıyla düzenli destek göndermesi nedeniyle denizden gelen saldırılara karşı savunmasız kalmıştır (Yon 2006, 20-22).

⁶ Braudel 2001, 183; Kaufman 2004, 2-3; Moscati 2004, 65; Bondi 2014, 60.

⁷ Kaufman 2004, 3; Hodos, 2006, 27. Bronz Çağı'nın sonunu getiren göçlerin Fenike şehirlerinin denize açılmasını hızlandırdığı savunulmaktadır. Erken Demir Çağı'nda öne çıkan Fenike adı, genellikle Kenan Bölgesi'ndeki kıyı şehirlerini tanımlamak için kullanılmıştır.

⁸ Niemeyer 2006, 144-146 vd.; Mieroop 2007, 220; Aubet 2014, 990-991 vd.; Knapp & Manning 2016, 128; Bryce 2020, 278. Göç sonucunda sosyokültürel yapının değişmesi kıyı kesimlerini yerel sığınmacılar için uygun bir

sonunu getiren göçler dolayısıyla bölgedeki merkezi otorite zayıflamış ve Fenike şehirleri, yerel ticaretteki konumlarından yararlanarak güçlenmişlerdir. Asur hâkimiyeti altına girene kadar da elde ettikleri bağımsız statülerini korumuşlardır⁹. Asurlardan sonra sırasıyla Yeni Babil (Kalde), Pers (Akhamenid) ve Büyük İskender önderliğindeki Makedon hâkimiyetine giren şehirler ticaretteki önemlerini korusalar da zamanla özerkliklerini yitirmeye başlamışlardır¹⁰.

Fenikelilerin Yükselişi ve Gelişimi

Hellen kaynaklarından günümüze ulaşmış olan Fenike adı Suriye Bölgesi'nin kıyı kesimini ifade etmek için kullanılmıştır¹¹. Roma'ya bağlı bir eyalet olana kadar Fenikelilerin kendilerini yaşadıkları bölgenin ismiyle adlandırmak yerine ikamet ettikleri şehirlerin adlarını kullandıklarını bilmekteyiz¹². Fenike adı bölgede yaşayanlar tarafından benimsemese de etkileşim kurdukları milletler onları bu şekilde adlandırmayı tercih etmiştir. Fenikeliler ve yaşadıkları bölgeden ilk bahseden antik dönem yazarı [MÖ VII. yüzyıl (?)] Homeros'tur. Homeros, *Odyseia* ve *Ilyada* adlı destanlarında çoğunlukla deniz ticareti, zanaat ve deniz taşımacılığındaki rolleriyle öne çıkan Fenikelilerin olumsuz yönlerine değinmiştir¹³. Eserlerinde Fenikelilerin aldatici, kurnaz ve paragöz olduklarına dair bir genelleme mevcuttur. Kötü özelliklerin ön planda olmasının ana nedeni ticaretle uğraşan kesimin güvenilir, aldatici ve paragöz olarak görülmesiyle bağdaştırılabilir¹⁴. Fenikeliler ifadesi yerine sık sık Sidon şehrinin isminin verilmesinden, Homeros'un destanlarını kaleme aldığı sıralarda bölgenin baskın şehrinin Sidon olduğu anlaşılabilir¹⁵.

Fenike şehirleri hakkında bilgiler veren bir diğer antik dönem yazarı ise (MÖ V. yüzyıl) Herodo-

---

alana dönüştürmüştür.

- ⁹ Niemeyer 2006, 160 vd.; Kovalev & Diakov 2014, 117; Aubet 2014, 1002-1003 vd. Fenike şehirleri üzerindeki Asur hâkimiyeti MÖ 733-732 yılında III. Tiglat Pilaser döneminde başlamıştır. MÖ 668-626 Aşurbanipal (Assur-bani-apli, Osnappar) döneminde ise tamamen Asur'a bağlı hâle gelmiştir.
- ¹⁰ Ioseph. *Ant. Iud.* X. 11. 1; Eph'al 2008, 156 vd.; Üçler 2021, 9-11. Asur hâkimiyetinin sona ermesinin ardından Tyros şehri, Yeni Babil (Kalde) kralı II. Nebukadnezar tarafından 13 yıl süreyle kuşatılmıştır ve MÖ 573'te kral, şehri ele geçirmiştir. MÖ 539 yılında Fenike şehirleri Pers kralı II. Kyros'a bağlılıklarını sunmuşlardır. MÖ 332 yılında Büyük İskender (III. Aleksandros) bizzat Tyros şehri kuşatmış ve o zamana kadar ada olan şehri karaya bağlamıştır (Arr. *anab.* II. 18).
- ¹¹ Skylaks 104; Üçler 2021, 7. Suriye adı eskiçağda günümüzdekinden daha geniş bir alanı tanımlamak için kullanılmıştır. Fenike ana karası olarak bilinen bölge kabaca İsrail'in kuzey kısmında bulunan küçük bir alan ve Lübnan devletinin sınırları içerisindeki kıyı şeridine denk gelir.
- ¹² Hom. *Od.* XV. 425: "Övünürüm ben tuncu bol Sidon'dan olmakla..."; Bondi 2014, 60 vd.; Doak 2015, 8; Bonnet 2014, 328; Quinn 2018, 26 vd. Quinn, bazı Fenikeli tüccarların kendi aşiretlerinden veya ailelerinden gelen isimleri kullandıklarını belirtir.
- ¹³ Hom. *Il.* VI. 340-350, XI. 288-295, XXIII. 740-749, XXIII. 830-840; Hom. *Od.* XIV. 320; XV. 464-470; Hodos 2009, 223; Doak 2015, 10.
- ¹⁴ Ana amacı kâr elde etmek olan kişilerin para kazanmak adına her türlü yola başvurması bunu destekler.
- ¹⁵ Hom. *Il.* VI. 340-350, XXIII. 830-840, Hom. *Od.* IV. 695-700; XV. 120-130, 470-480. Sidon şehri, Erken Demir Çağı'nda kurmuş olduğu geniş ticaret ağı sayesinde Asur, Mısır, Kıbrıs ve Ege Dünyası'nda önemli bir konuma gelmeyi başarmıştır. Marriner 2006, 1514 vd. Erken Demir Çağı'nda Sidon'un öncülük ettiği Fenike şehirleri MÖ IX. yüzyıldan itibaren Tyros'un liderliğinde yükselmiştir.

tos'tur. Herodotos, bize Tyros şehrine gittiğini ve şehirdeki *Herakles* (Melqart) tapınağını bizzat ziyaret ettiğini anlatır. Fenike adını, coğrafyasını betimleyen ilk kişi olması bakımından öne çıkan Herodotos ve eseri Hellen-Fenike düşmanlığının hemen ardından yazılması dolayısıyla ön yargılı olarak ele alınmalıdır¹⁶. Herodotos, Hellen ve Fenikelilerin barışçıl bir şekilde ticaret yaptığı dönemde Fenikeli tüccarların Argos kentine geldiğini ve burada Mısır ve Asur'dan getirdikleri malları sattıklarını anlatır¹⁷. Fenikeli tüccarların Inakhos'un kızı Io'yu kaçırmaları Mısır'a götürmelerini Fenike-Hellen düşmanlığının başlangıcı olarak kabul etmektedir¹⁸. Herodotos, Fenike şehirlerinin tamamını Perslerin beşinci satraplığının içine koymaktadır¹⁹. Ona göre Fenike şehirleri Suriye'nin bir parçasıdır ancak onları Suriyeliler diye adlandırdığı kişilerle aynı millet olarak tanımlamaz²⁰. Herodotos eserinde Homeros'a benzer şekilde Fenikelilerin denizcilik konusundaki ustalıklarına değinmekten kaçınmaz²¹.

Antik kaynaklarda Fenike şehirleri altında adı geçen yerleşimler Tyros, Byblos, Sidon ve Arados'tur, bu kentler dışında da yerleşimlerin mevcut olması, ancak kaynaklarda isimlerine yer verilmemesi küçük yerleşimlerin (kasabaların) büyük kentlerin etkisi altında olduğu göstermektedir²³ (Fig. 1). Coğrafi açıdan bakıldığında deniz kıyısındaki bu yerleşimler kısıtlı ekilebilir alana sahiptir. Verimli araziler bakımından yetersizlik, kısıtlı üretimin yanında bazı tarım ürünlerinin ithal edilmesini zorunlu kılmıştır. Şehirlerdeki yaşamın sürdürülebilmesi için ithal ürünlere bağımlı olunması zamanla bir ihracat kültürünün doğmasına neden olmuştur. Bölgenin tarım üretiminin yetersiz olması ihracat ürünlerin zanaat alanında gelişmesini, aynı zamanda ithal edilen değerli ürünlerin (altın, gümüş,

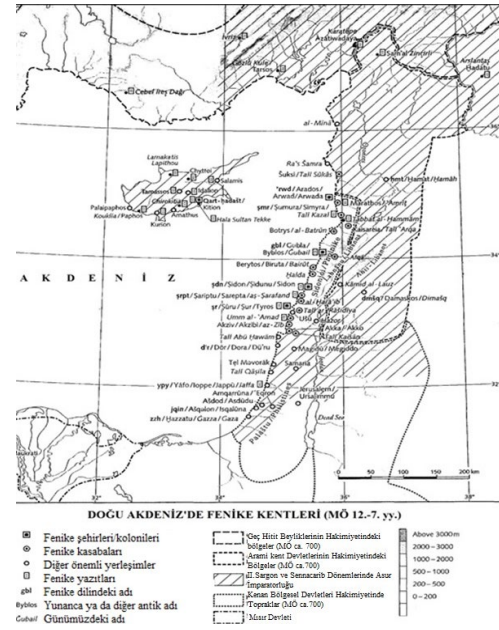

Fig. 1. Doğu Akdeniz'de Fenike Kentleri²²

¹⁶ Hdt. III. 91. MÖ V. yüzyıldaki Pers-Helen savaşları ardından kaleme alınmış olan eser Fenikelilerin kendi istekleriyle Pers hâkimiyetine girdiğinden bahseder (Hdt. III. 19).

¹⁷ Hdt. I. 1. Ayrıca Herodotos Fenikelilerin günümüz Basra Körfezi bölgesinden geldiklerini ve sağlam gemileri sayesinde uzun yolculuklara çıktıklarını belirtir (Hdt. VII. 89).

¹⁸ Hdt. I. 1-2. Fenikelilerin Io'yu kaçırmalarının ardından Tyros'a gelen Hellenlerin (Giritli olduklarını düşünür) kralın kızını geri götürdüklerini aktarır (Hdt. I. 2).

¹⁹ Hdt. III. 91.

²⁰ Hdt. III. 5; Rainey 2001, 57.

²¹ Hdt. IV. 42. Herodotos'un aktardıklarına göre Fenikeli denizciler Mısır firavunu II. Nekhos'un (MÖ 610-590) emri üzerine Arap Körfezi'nden yola çıkarak tüm Libya (Afrika) kıtasının etrafını dolaşmışlar ve Cebelitarık Boğazı'ndan geçerek gezi çıkmalarının ikinci yılında Mısır'a geri dönmüşlerdir. Herodotos bu yolculuğun toplamda üç yıl sürdüğünden de bahseder.

²² Niemeyer *et al.* 2007, 151-152 vd.

²³ Millar 1983, 57; Girgin 2006, 16; Eph'al 2008, 148 vd.; Doak 2015, 8; Sullivan 2018, 72-73. Bahsedilen antik kaynaklar Homeros ve Herodotos'un eserleridir.

fil dışı, mücevher) üzerlerine kâr payı eklenerek işlenmesini gerektirmiştir²⁴. Zanaat alanındaki yeteneklerini sergilemesi gereken Fenike şehirleri, birçok küçük atölyeden oluşan imalat merkezleri olarak tasvir edilebilir²⁵. Değerli madenlerden işlenmiş mücevherler, takılar ve aksesuarların komşu devletlerin ileri gelen kesimine satılması, şehirlerdeki ekonomik kalkınmayı hızlandıran başka bir faktör olmuştur.

Ticari rekabetin şekillendirdiği ortamda yükselen büyük Fenike şehirleri zaman zaman diğer küçük şehirleri etkisi altına almıştır²⁶. Erken Demir Çağı'nda bölgesel çapta merkezi bir yönetimin eksikliği, her şehrin kendi kralı etrafında şekillenen bir yönetici sınıfı oluşmasını hızlandırmıştır²⁷. Geç Bronz Çağı'ndaki krallar şehrin yönetiminde yetki sahibiydi ancak bunun yanında bağlı oldukları devletlere karşı sorumlulukları da bulunmaktadır. Kralın etrafında zengin tüccarlardan oluşan politik bir yapıdan söz etmemiz mümkündür. Ticaretin yöneticiler tarafından desteklenmesi hem soylu kesiminin hem de vatandaşların bu alana yönelmesini mümkün kılmıştır. Ticaret aracılığıyla zenginleşen tüccarların, sonrasında yönetimine katılarak daha fazla kâr ve güç elde etmek istemeleri de olağan karşılanmalıdır. Doğu'daki şehirlerde oluşan politik sistem ticaret ve kolonileşme aracılığıyla Batı'daki kolonilerin siyasal yapısına etki etmiştir. Batı'ya göç eden güçlü tüccarların siyasal anlamda özgürlüklerini kazanmaları Batı'daki krallık sisteminin çöküşünü hızlandırmıştır. Batı'daki kolonilerde zengin tüccar sınıfının oluşturduğu oligarşik yönetim zamanla galip gelerek kralları kovmuştur²⁸.

Fenike kıyı şehirleri din, dil, tarih ve kültür bakımından benzer olsalar da deniz ticaretindeki rekabetlerinden doğan çatışmalar Hellen şehirlerindeki benzer bir birlik oluşturmalarının önüne geçmiştir²⁹. Bölgedeki şehirler dışarıdan gelen devletlerin baskısı sonucu bazen güç birliği yoluna gitmişlerse de bu kalıcı olmamıştır. Komşu devletlerin istilasından kaçınmanın en yaygın yolu kentlerin merkezine geri çekilerek düşmanı uzun bir kuşatmaya sevk etmektir. Fenikelilerin doğal limanlara ve adalara yerleşim kurmaları, şehirlerin sadece karadan kuşatma sonucu düşme riskini azaltmıştır³⁰. Akdeniz'e inmiş donanması olmayan devletlerin Fenike şehirlerini alması için çok büyük bir insan gücü sarf etmesi gerektiğinden uzun yıllar süren kuşatmalar vuku bulmuştur³¹.

²⁴ Braudel 2001, 184-185.

²⁵ Hom. *Il.* VI. 340-350, XXIII. 830-840. Çıkarılan veya ithal edilen ham maddelerin işlenmesi konusunda ustallaşan Fenikelilerin zanaat alanındaki yetenekleri Akdeniz toplumları arasında bilinmektedir.

²⁶ Özellikle MÖ IX. yüzyılda yükselen Tyros MÖ VI. yüzyıla kadar diğer şehirler (Sidon, Byblos, Arados) arasında öne çıkan yerleşim olmuştur.

²⁷ Kaufman 2004, 2; Kovalev & Diakov 2014, 116; Gürgen 2017, 74.

²⁸ Aristot. *pol.* XI; Aubert 1993, 279; Niemeyer 2006, 158-189 vd. Kartaca'nın politik yapısını anlatırken devletin yönetim şeklinin aristokrasi ve oligarşinin bir karışımı olduğundan bahseder. Doğudaki krallık rejiminin sürekliliği olması, bağlı olunan devletlerin talepleri (emirleri) doğrultusunda şekillenmiştir.

²⁹ Fletcher 2008, 18; Jigoulov 2014, 16; Terpstra 2019, 40. Hellen şehirleri kendi içlerindeki bağımsızlıklarını korumayı hedeflemişlerdir. Bu amaç doğrultusunda ortak düşmana karşı aralarında birlik kurmaktan çekinmemişlerdir.

³⁰ Braudel 2001, 182. Fenike coğrafyasının dağlık alanlar ve deniz arasına sıkışması savunulması kolay alanların yaratılmasında etkili olmuştur.

³¹ Arr. *anab.* II. 18-24; Diod. XVII. 46. 4; Curt. IV. 2. 1-24. B. İskender'in Fenike kıyısını hâkimiyeti altına aldığı dönemde ona direnen tek Fenike şehri Tyros olmuştur. Curtius Rufus (II. 5), Tyros'un Büyük İskender'in isteklerine boyun eğmemesinin nedenini adadaki konumuna güvenmesiyle bağdaştırmaktadır. Curtius (IV. 4. 15-16), Tyros'un düşmesi sonucunda kaçan halkın bir kısmının (sayısı 15 bin olarak verir) Sidonlular tarafından

Fenike'nin dini de Fenike kimliğine benzer şekilde tek parça olarak ele alınarak anlaşılabilir bir yapıda değildir³². Çok tanrılı bir inanişaya sahip olan şehirler için din büyük bir önem arz etmektedir³³. Tanrıları memnun etmek için yapılan törenlerin kalıntıları bunu da desteklemektedir³⁴. Öne çıkan şehirlerin kendileriyle bağdaştırdıkları tanrı ve tanrı çiftleri bulunmaktadır. Tyros şehrinde Melqart ve Astarte, Sidon'da Eshmun ve Astarte ve Byblos'ta Baal Shamem ve Baalat Gubal çiftleri şehirlerin koruyucusu olarak görülmektedir³⁵.

Fenikelilerin tarihe en büyük katkısı olarak ele alınan alfabenin yayılması, Erken Demir Çağı'ndan itibaren kurdukları ticaret ağının başarısıyla doğru orantılıdır. Doğuda kullandıkları alfabeyi standartlaştırarak gittikleri yerlerdeki yerel halkla olan ilişkileri sayesinde bölgenin yazılı kültürünü oluşturmada etkili olmuşlardır. Şehirlerarası ticaret için gerekli olan ithal ürünlerin Fenikeliler aracılığıyla sağlanması Fenike dilinin yayılmasında etkilidir³⁶. Fenike alfabesinin standartlaştırılmasının ardından ticari ilişkilerde buldukları uygarlıkların Fenikelilerin getirdiği alfabeyi kendilerine uyarladıkları bilinmektedir. Hellence, İbranice ve Aramice gibi dillerin yazıya geçirilmesi Fenike alfabesinden esinlenerek türetilen alfabelerle mümkün olmuştur³⁷.

Tyros Kenti ve Fenike Kolonizasyonunun Arkasındaki Nedenler

MÖ IX-VI. yüzyıllardaki Fenike kolonizasyonunun altında yatan şehir Tyros'tur. M. E. Aubet, Tyros'un MÖ IX. yüzyıldaki hızlı yükselişinin kral I. Hiramla (MÖ 969-936) başladığını savunur. M. E. Aubet'e göre kral Hiram'ın kral Süleyman'la (MÖ 960-930) olan iyi ilişkileri ve anlaşmaları sayesinde, Tyros diğer Fenike şehirlerinin elde edemediği ayrıcalıklar kazanarak daha geniş pazarlara açılabilmiştir³⁸. Ana kaynak olarak Tevrat'ta geçen yazışmaları temel alan bu teori Fenike ürünlerinin ve zanaatının sıklıkla İsrail coğrafyasında keşfedilmesiyle desteklenmektedir. Tevrat'ta geçen Yahudi kralı Süleyman ve Tyros kralı I. Hiram arasındaki yazışmalar bize bölgesel ticaretin boyutları hakkında fikir vermektedir³⁹. Iosephus (MS 37-100), kral Süleyman'ın yaptırmak istediği tapınak için Tyros kralı

---

kurtarıldığını aktarır. Diğer Fenike şehirleri, Tyros'un düşmesinin ardından B. İskender'e olan bağlılıklarını bildirerek onun getireceği yıkımdan kaçmak istemişlerdir.

³² Bondi 2014, 60; Doak 2015, 16.

³³ Üçler 2021, 18-20.

³⁴ Euseb. *Pr. Ev.* IV. 16; Üçler 2021, 19. Eusebios'un Bybloslu Philon'un eserinden aldığı bilgilere göre Fenikelilerin insan (çocuk) kurban etmek için kullandıkları kutsal alanları (*tophet*) mevcuttur.

³⁵ Moscati 2004, 65-73; Fletcher 2008, 37; Dolansky 2011, 60; Doak 2015, 17. Kartaca şehrinin koruyucu tanrıları Baal ve Tanit ikilisi. Dinî anlamdaki inanişaları sosyal hayata da derinden işlemiştir. Kartaca tarihindeki popüler olarak tercih edilen isimler Hannibal, Hasdrubal, Hamilcar, tanrı Baal'ın adının farklı anlamlarını adını barındırması bakımından dini bağlılığı sembolize etmektedir (Hoyos 2010, 23).

³⁶ Anaz 2018, 59-89. Sam-Al Krallığı hakkında detaylı bilgi için 59-89. Fenike dilinin bölgede *lingua franca* olmadığı daha çok tüccar sınıfı tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Geç Hitit devletlerinin denetiminde olan alanlarda Aramice yanında Fenike dilinin de kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde Zincirli Höyük adıyla geçen Sam-Al Krallığı [840-815/810 (?)] içerisinde bulunan yazıtlarda Fenike dilinin kullanıldığı bilinmektedir.

³⁷ Hodos 2006, 87-88; Mieroop 2007, 222; Smith 2009, 28; Papadopoulou 2014, 181 vd.; Gzella 2014, 28; Huehnergard 2020, 345-346 vd.; Bryce 2020, 18.

³⁸ Aubet 1993, 35-37. M. E. Aubet'in ortaya koyduğu bu görüş I. Hiram ve Süleyman arasındaki ilişkiyi temel alırken bu dönemden sonraki ilişkiler için pek fazla bilgi vermemektedir.

³⁹ Tevrat I. Kings: V. 6-11, VII. 13-45, kral Süleyman'ın kendi topraklarından 20 şehri kral Hiram'a bahsettiğini ve

Hiram'dan büyük miktarlarda kereste isterken aynı zamanda tapınağın inşasında ve süslemesinde Tyroslu ustaları kullanmak istediğini aktarır⁴⁰. Aynı metinde ve Tevrat'ta I. Hiram'ın Süleyman'ın isteği (emretmesi) üzerine sedir ve selvi ağacını deniz üzerinden dilediği yere gönderebileceğinin sözü verilmektedir⁴¹. I. Hiram, Tyros şehrinin soylu kısmının deniz ticaretinde büyük rol oynadığını ve ihtiyaçlarını karşılamak adına çeşitli maddeleri temin edebileceğini Süleyman'a garanti eder⁴². Hiram'ın sedir ağaçlarını temin etmesine karşılık olarak Süleyman Tyros sarayının yiyecek ihtiyacını karşılayacağını belirtir⁴³. I. Hiram'dan tahtı devralan EthBaal (Itho Baal MÖ 887-856) Tyros şehrinin kolonileşme faaliyetlerinin öncüsü olarak kabul edilmektedir⁴⁴. İlk olarak bölgesel krallıklar ve şehirlerle arasındaki ilişkileri geliştiren Tyros, sonrasında Batı'ya açılmak için serbest kalmıştır. MÖ IX. yüzyılda başlayan hareketlenmenin ardından MÖ VIII. yüzyıllar Fenikelilerin Akdeniz üzerindeki yayılmasının ve kolonileşmesinin zirveye çıktığı tarihlerdir⁴⁵.

Asur İmparatorluğu'nun MÖ VIII. yüzyılda Ön Asya'da kurduğu denetimin sonucunda Doğu pazarının tekrar güvenilirlik kazanması, Fenike şehirlerinin güçlenmesinde etkili olmuştur⁴⁶. Özellikle Batı'daki kolonilerin ana şehri olarak kabul edilen Tyros'un, MÖ IX-VI. yüzyıldaki yükselişi, Doğu ve Batı arasında oynadığı kilit rolden kaynaklanmaktadır⁴⁷. Fenike kolonilerinin büyük kısmı Tyros şehrinde göç eden yerleşimciler sayesinde kurulmuştur. Tyros ve kolonileri arasındaki siyasal ilişkilerin derinliği tam olarak anlaşılmasa da Tyros'un, kurucu şehir olarak kolonileri üzerinde bir yaptırım gücü bulunmaktadır. Kolonilerin politik ve dinsel nedenlerle ana şehirlere bir bağlılık sürdürdükleri ve hatta düzenli olarak hediyeler gönderdikleri kaydedilmiştir⁴⁸.

Antik dönem yazarları, Fenike kolonilerinin Batı Akdeniz'e doğru yayılmasının Troia Savaşı ardından hızlandığını belirtmektedir⁴⁹. Yaklaşık olarak MÖ XII. yüzyıldan itibaren başlayan kolonileşme hareketleri Hellenlerin karanlık çağı (MÖ XII-IX. yüzyıllar) diye adlandırılan döneme denk

---

Hiram'ın da karşılığında altın ödediğini aktarır. Ancak Hiram bu şehirleri beğenmez ve onların değersiz olduğunu söyler (Tevrat I. Kings: IX.11-13 vd).

⁴⁰ Tevrat I. Kings: V. 6; Ioseph. *Ant. Iud.* VIII. 3. 4; Barnett 1956, 88; Aubet 1993, 36; Byrce 2014, 113. kral Hiram'la aynı ismi taşıyan bu Hiram'ın uzmanlık alanı altın, gümüş ve pirinç gibi değerli madenleri işlemek olsa da Süleyman'ın isteği üzerine tapınak için pirinç kaplamalı iki sütun inşa etmiştir.

⁴¹ Tevrat I. Kings: V. 6-11; Ioseph. *Ant. Iud.* VIII. 2. 6-7.

⁴² Kuhrt 2010, 35.

⁴³ Tevrat I. Kings: V. 9-11. Tevrat'ta Kral Süleyman'ın her yıl kral Hiram'a sarayının yiyecek ihtiyacı olarak üç bin beş yüz ton buğday ve dört bin dört yüz litre kadar zeytinyağı verdiği aktarılır. Tevrat I. Kings: V.11; Braudel 2001, 183.

⁴⁴ Aubet 1993, 37-41; Hoyos 2010, 4.

⁴⁵ Edwards 1979, 116; Miller 1983, 57.

⁴⁶ Aubet 1993, 68-74; Lopez & Sebastian 2016, 144-145.

⁴⁷ Marriner 2005, 1302 vd.; Niemeyer 2006, 159 vd.; Aubet 2008, 181; Fletcher 2012, 217.

⁴⁸ Miller 1983, 58; Lopez & Sebastian 2016, 147; Quinn 2018, 118-119. Batı'daki kolonilerinden aynı zamanda ana şehir Tyros'a düzenli olarak bağış verildiği de bilinmektedir.

⁴⁹ Vell. I. 2. 3; Str. I. 3. 2; Plin. *nat.* XVI. 216, 19. 63; Sil. *pun.* III. 241-42; Niemeyer 2006, 151 vd.; Hodos 2009, 225; Lopez & Sebastian 2016, 140. Velleius Paterculus (*Historia Romana* I. 2. 1-3), Cadiz'in kuruluşunu MÖ 1104/1103 olarak verir, Yaşlı Plinius (*nat.* XVI. 216), Utica'nın kuruluşunu 1101 ve (*nat.* IXX. 63) Liksos'un (Fas'ın Atlantik kıyısındaki bir yerleşme) kuruluşunun ise Cadiz'den bile eski olduğunu belirtir.

gelmektedir⁵⁰. Bu tarihlleme Fenike kolonileşmesini yaklaşık olarak MÖ XII. yüzyılın son dönemlerine koymaktadır. Batı Akdeniz'deki Fenike bulguları incelendiğinde MÖ XII. yüzyıl tarihlmesi kronolojik bir zemine oturtulamaz. En erken tarihlenen Fenike kolonisi olarak kabul edilen Kıbrıs'taki yerleşimlerin MÖ XI. yüzyılda oluştuğunu bilmekteyiz. Antik yazarların teorilerini destekleyen görüş ise Fenikelilerin MÖ XII-XI. yüzyılda kolonileşme yapısına girmeden önce ticari üsler üzerinden işleyen bir sistemlerinin olduğu yönündedir. Tarihlleme konusunda bize yardımcı olan görüşün temelleri 1963 yılında yayımlanan K. Polanyi'nin makalesinden esinlenmektedir. K. Polanyi antik medeniyetlerin yapısına uyarladığı "ticaret limanları" diye adlandırdığı bir sistemden bahseder⁵¹. Sisteme göre tarafsız bir liman kentinde kurulan pazarda insanların belirlenmiş fiyatlar üzerinden alışveriş yapması beklenirdi⁵². Buradaki tanım ticaret merkezli yerleşimlerin varlığını sağlamlaştırması bakımından önem taşımaktadır. Farklı toplumlar arasında oluşturulan bağımsız yerleşimlerin özelliklerini taşıyan bu yapının Fenikelilerin bölgesel ticaretteki aracılıkları sayesinde oluşturdukları merkezlere uyarlanması mümkündür.

Hellen kolonileşme hareketlerinin itici gücü olarak görülen yüksek nüfusun gerektirdiği yeni yerleşim alanları edinme politikası Fenike kolonileşme yapısıyla tam olarak bağdaşmamaktadır⁵³. Kolonileşmenin temel itici gücünü tek bir nedene bağlamak günümüz kaynaklarıyla mümkün olmasa da en büyük faktörün değerli madenlere ulaşmak olduğu genellikle kabul gören bakıştır⁵⁴. Yaklaşık olarak kırk yıl önce Fenike kolonileşme hareketini açıklamak için ortaya atılan görüş, bağlı oldukları devletin (Asur) politikaları sonucu gerçekleştiğini öne sürer. Özellikle Asur İmparatorluğu yönetimi altına girdikten sonra şehirlere dayatılan değerli madenler vergisinin Fenikelileri Batı Akdeniz'in uzak köşelerine gitmeye zorladığı görüşü birçok tarihçi tarafından kabul edilmektedir⁵⁵. S. Frankenstein'in sağlam temellere dayanan bu görüşü Fenikelilerin Batı'ya seferlerinin ve kolonilerinin Doğu uygarlıklarının ayakta kalmasını sağlamak amacıyla yapıldığını ortaya koymaktadır⁵⁶. Geç Bronz Çağı'ndan itibaren birbirine bağımlı olan toplumlar arasındaki değerli madenlerin ticareti toplulukların devamı için hayati önem taşımaktaydı. Bronz Çağı'nın sonunu getiren göçlerin hâlihazırdaki ticaret ağını yıpratması, karşılıklı alışverişe bağımlı toplulukların yıkılışına katkıda bulunmuştur. Bronz Çağı ekonomisinin temelini oluşturan değerli maden ticaretinin MÖ XII. yüzyılda sekteye uğramasının ardından yeni yolların ve maden yataklarının aranması pek de olasılık dışı görünmemektedir. Ancak bu teorinin antitezi olarak değerlendirebileceğimiz Fenikelilerin Asur hâkimiyeti altına girmesinden

⁵⁰ Barnett 1956, 88; Moscati 2004, 142.

⁵¹ K. Polanyi'nin "ticaret limanları" modeli hakkında detaylı bilgi için bk. Polanyi 1963, 30-45.

⁵² Polanyi 1963, 30.

⁵³ Niemeyer 2006, 148 vd. Hellenlerin yeni yerleşim alanları edinmesinin arkasındaki neden, kuzeyden gelen göçlerin kentlerdeki nüfusu artırmasıdır.

⁵⁴ Diod. V. 35. 4; Aubet 1993, 74-76.

⁵⁵ Frankenstein 1979, 289-291; Hodos 2006, 26-27; Niemeyer 2006, 159 vd.; Aubet, 2008, 181-186. Homeros'un eserlerinde geçen Fenikelilerin değerli metalleri işleme konusunda usta oldukları bilinmektedir. Buradan esinlenerek Asur İmparatorluğu'nun dayattığı vergilerin altın, gümüş ve işlenmiş değerli eşyalar olarak ödenmesinin Fenikelileri yeni kaynaklar aramaya itmiş olduğu genel olarak kabul gören görüştür.

⁵⁶ Frankenstein 1979, 291. Frankenstein'in (1979) görüşüne göre Fenike yayılması büyük Asur İmparatorluğu'nun ihtiyaç duyduğu kaynakları sağlamak için gerçekleştirilmiştir. Asurluların Fenikelilere dayattığı değerli madenler vergisi sonucunda Asur saraylarının lüks eşyalarla süslenmesi mümkün olmuştur. Asur-Fenike ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bk. Frankenstein 1979.

önce yayılmış olan kolonileri üzerinden yaptığı değerli madenler ticaretinin Asurlular tarafından vergiye bağlanmak istenmesi görüşü de göz ardı edilmemelidir⁵⁷. Asur Devleti'nin baskıcı yönetiminin Fenikelileri Batı'ya açılmaya itmesi her ne kadar Asur politikalarıyla bağlantılı görünse de kolonileşme faaliyetleri sadece değerli maden alanlarını kapsamamaktadır. Batı Akdeniz'deki maden bakımından yetersiz ancak hem tarım üretimi açısından zengin hem de ticaret yollarının üstünde olan önemli noktaların (Kartaca, Sicilya) kolonileştirilmesi, tek amacın maden elde etmek olmadığını göstermektedir. Coğrafi ve stratejik açıdan önemli alanların kolonileştirilmesi Batı'da oluşacak bir birliğin habercisi olarak görülmelidir. Aynı zamanda bu noktaların kontrolü ve hakimiyeti Batı ve Doğu Akdeniz'in giriş çıkışını denlediği için merkezi bir oluşum için ortam hazırlamaktadır. Fenike ana karasındaki üretim yetersizliğinin giderilmesi amacıyla tarım üretimi açısından zengin alanların kolonileştirildiği de düşünülmektedir. Her ne kadar değerli maden ticareti büyük çaplı gelirler elde etmek amacıyla tercih edilse de Fenikeli tüccarların sadece bu amaca hizmet ettiğini söylemek eksik bilgi vermekle eş değer görülmektedir.

R. N. Fletcher, Asur'un Fenikelilerin Batı'ya doğru açılmasındaki itici güç olduğu bakışını onaylamaz. O, MÖ IX. yüzyılın sonlarına doğru Levant Bölgesi'nde örgütlenen ve desteklenen ticari genişlemenin, Batı'da yeni pazarlar keşfetmenin nedenleri olduğunu savunur⁵⁸. Gerçekten de MÖ IX. yüzyılda Fenike ana karasında ticari hareketlenmeler hız kazanmış ve kolonileşme faaliyetlerinin önünü açacak gelişmeler yaşanmıştır. Kralların bölgesel ticareti destekleyerek şehirlerinin güçlenmesini ve zenginleşmesini istemesi, bunun doğal bir uzantısı olarak görülmelidir. Bronz Çağı'nın sonunu getiren göçler ticaret yollarının akışını bozsa da denizcilik yetenekleriyle ünlü Fenikelilerin, değerli madenlerin kaynaklarına giderek kazanımlarını arttırmak ve kendilerine yeni oluşacak pazardan pay çıkarmak istemelerinin de mümkün olduğu görülebilir. Bronz Çağı'ndaki ticaret ağının akışı bozulsun da Batı'nın varlığı ve keşfedilecek (elde edilecek) değerli ürünlerin bolluğu onları bu yola itmiş olabilir. Fenikelilerin, Batı'ya kurdukları kolonileri aracılıyla Doğu Akdeniz üzerindeki değerli maden ticaretinin tekeli olmak istemesi olasılıklar arasında değerlendirilmelidir. Onlar, kendi oluşturmaya başladıkları ticaret ağının korunmasını ve gelişmesini desteklemek adına aracılık rolünü üstlenmişlerdir. Fenikelilerin Batı'daki uzantısı olan Kartaca'nın, Tyros'un düşüşünden sonra aynı politikayı uyguladığını bilmekteyiz⁵⁹.

Kolonileşme Dönemi

Geç Bronz Çağı'nın ardından Anadolu'nun Güney'inde birbirinden kopuk şekilde hayatlarına devam eden birçok küçük yerleşimle (krallıkla) ticari ilişkiler kuran Fenikeliler, bölgedeki yerleşimlerin gelişiminde etkili olmuştur. Günümüz Çukurova bölgesi ve Kuzey Suriye çevresinde bulunan yazıtlar

⁵⁷ Hodos 2006, 26-27; Niemeyer 2006, 160 vd.; Fletcher 2012, 211-212.

⁵⁸ Aubet 1993, 50-51; Fletcher 2012, 216-217; Niemeyer 2006, 148 vd. R. N. Fletcher, Asur'un MÖ 826'daki gerilemesinin Doğu'daki ticaret yollarının güvenilirliğini aksatmasının Fenikelileri ve Hellen şehirlerini Batı'da yeni fırsatlar aramaya ittiğinden bahseder. Kral I. Hiram ile kral Süleyman arasındaki anlaşmalar Tyros'un yükselmesinde önemli yer tutmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Fletcher 2012.

⁵⁹ Üçler 2021, 61. Kartaca, Tyros'un politikasının üstüne toprak kazanımını ekleyerek daha güvenli bir yayılma stratejisi izlemiştir. Kendine bağladığı eski Fenike kolonilerinin düzenli destekleriyle yükselen Kartaca, Batı Akdeniz'deki Hellen varlığının en aza indirgenmesini amaçlamıştır. Güçlü bir merkezi otorite oluşturulduktan sonra Etrüsklerle yapılan anlaşmalarla Batı'nın hakimiyeti sağlanmıştır.

bu bilgiyi desteklemektedir⁶⁰. Fenike şehirleri, Ugarit'in yıkılışından itibaren bölgedeki ticari boşluğun doldurulması görevini üstlenmişlerdir. Ancak Güneyticaretin büyük bölümünü Fenike şehirleri üstlenmiştir. Anadolu bölgesindeki Fenike aktiviteleri kolonileşme açısından değerlendirilmek yerine ticari üsler adı altında ele alınması daha uygun olacaktır. Bu yerleşimleri Asur ticaret kolonilerine benzer bir yapı içerisinde incelememiz gerekmektedir⁶¹.

Fenike ana karasının karşısında yer alan Kıbrıs Adası, Doğu Akdeniz üzerinden Batı'ya yol alırken uğranacak ilk durak olarak görünmektedir. Fenikelilerin ilk denizaşırı kolonileşme hareketinin görülmesi bakımından önem arz eden Kıbrıs üzerindeki kolonilerin, Tyros kralına bağlılıklarını sürdürdükleri bilinmektedir⁶². Adanın güney ve doğu kısmında Fenike yerleşimleri bulunurken Hellen yerleşimleri adanın batısında yoğunlaşmıştır. MÖ XII ve XI. yüzyıldan itibaren adada bir Fenike varlığından bahsedilebilmesi mümkündür ancak MÖ IX. yüzyılın sonuna ve VIII. yüzyılın başlarına tarihlenen kalıntıların bir hayli fazla olması nedeniyle bu tarihlleme IX. yüzyıl olarak kabul görmektedir⁶³. Adalar üzerinden ilerleyen Fenike ticaret yolunun ilk ayağı olan Kıbrıs'ın denetimi Batı'ya açılan yoldaki mihenk taşıdır. Doğu Akdeniz'deki ticaret ağının güvenliğinin sağlanmasındaki ehemmiyeti dolayısıyla Kıbrıs'ın kontrolü önem arz etmektedir. Bronz Çağı'ndan itibaren adada çıkarılan bakırın, bronz yapımında kullanılan iki madenden biri olması adanın Ön Asya'daki önemli merkezlerin arasında yer almasının önünü açmıştır⁶⁴.

Adalar üzerinden ilerleyen Fenike kolonilerinin izleri Kıbrıs'ın ardından, Rodos, Girit, Malta, Sicilya, Sardinya ve son olarak Balear adalarında bulunmuştur⁶⁵. Kıbrıs'taki yerleşmeler MÖ XII-XI. yüzyıllara tarihlenirken diğer adalardaki yerleşimler MÖ VIII-IX. yüzyıllar arasına denk gelmektedir⁶⁶. Fenikeliler Doğu-Batı arasında yol alırken hem adalardaki yerleşimlerinden hem de Kuzey Afrika'daki kolonilerinden yararlanmışlardır. Akdeniz'deki adalar üzerinden ilerleyen rota daha hızlı yol kat ederken kıyı şeridinden ilerleyen güney yolu daha güvenli bir geçiş sağlar⁶⁷. Ortaçağ'da Venedik-Ceneviz şehir devletlerinin yaygın olarak kullandığı adalar rotası onların Doğu ve Batı arasındaki ticaretten büyük kârlar kazanmalarını sağlamıştır. Antikçağda Fenikeliler tarafından deniz ticaretinde

⁶⁰ Klengel 1992, 192; Aubet 1993, 39-40 vd.; Lipinski 2004, 138-143; Moscati 2004, 143; Kuhrt 2010, 31; Terpstra, 2019, 40; Kuzey Suriye ve Anadolu'nun güneyindeki Fenike izleri ve yerleşimleri için bk. Anaz 2018.

⁶¹ Hodos 2006, 50.

⁶² Katzenstein 1979, 27; Bikai 1989, 206-208; Yon 1997, 11-12; Moscati 2004, 149-153; Aubet 2014, 1001 vd. Adanın güney kısmında bulunan Kition şehrinin kazıları sonucunda Fenikelilerin adadaki faaliyetleri hakkında bilgiler edinilmiştir. Kition'nun konumu ve bulgular incelendiğinde şehrin adadaki Fenike varlığının merkezine koyulabileceği görüşü hâkimdir.

⁶³ Elayi 1982, 86; Bikai 1987, 48-69; Shaw 1989, 176; Schreiber 2003, 75-81; Artzy 2006, 97; Smith 2009, 6-10; Lopez & Sebastian 2016, 142. Adadaki yerleşimlerin eski ancak kalıntıların daha yeni tarihli olması Kıbrıs'ın bir ticaret limanı olarak kullanıldığını doğrular.

⁶⁴ Karageorghis & Kassianidou 1999, 173; Artzy 2006, 91-94; Sharon 2008, 132 vd. Kıbrıs'ın ticaretin yaygınlaşmaya başladığı MÖ II. binyıldaki önemi için bk. Gürgen 2017.

⁶⁵ Üçler 2021, 23. Rodos ve Girit adasındaki kalıntılar kalıcı kolonilerden ziyade, iki taraf arasındaki karşılıklı ticaretin bir getirisi olarak görülmelidir.

⁶⁶ Moscati 2004, 145-146; Üçler 2021, 24-26. Kıbrıs MÖ X, Rodos MÖ VII, Girit MÖ X, Sicilya MÖ VII, Malta MÖ VII, Sardinya MÖ VIII ve son olarak Balear adaları MÖ VII. yüzyıla yaklaşık olarak tarihlendirilebilir.

⁶⁷ Fenikelilerin güney yolunu daha sık kullandıkları düşünülmektedir. Kuzey Afrika'daki kolonilerin önemli merkezler hâline gelmesi bu teoriyi desteklemektedir.

alanları Batı-Doğu ticaretindeki durak noktalarıdır. Başlangıçta tüccarlar (kolonistler) ve Afrikalı toprak sahiplerinden oluşan şehirler zamanla göç alarak büyük merkezlere dönüşmüşlerdir. Kartaca şehrinin yapısı, içerisinde barındırdığı farklı etnik kökenli vatandaşları dolayısıyla kozmopolit olarak tanımlanmalıdır. Kuzey Afrika kolonileri, kıyı şeridinden güvenli şekilde yapılan ticaretin hinterlandının artmasını sağlamalarının yanında Afrikalılardan yüksek miktarlarda alınan altın ve altın tozunun doğuya aktarılmasını da mümkün kılmışlardır. Büyük çaplı bir kültür etkileşiminin yaşandığı Kuzey Afrika'nın Fenike kültürüyle harmanlanması Roma eline geçtikten sonra bile bölgenin halkının kendilerini Fenikelilerle (Kenanlılarla) bağdaştırmasına neden olmuştur⁷².

İspanya üzerindeki kolonileşme faaliyetlerinin en erken örneklerini MÖ VIII. yüzyılda görmeye başlarız⁷³. Güney İspanya'da yer alan Toscanos, Chorreras ve Almuñécar yerleşimleri MÖ VIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenirken Morro de Mezquitilla aynı yüzyılın ilk yarısına tarihlenebilir⁷⁴. Kuzey Afrika'daki yerleşimlerin İspanya'dakilerden önceye tarihlenmesi, bize Fenikelilerin uzun deniz seferleri için planlı bir yayılma düşünmüş olabileceklerini gösterir. İspanya üzerindeki kolonilerin Kuzey Afrika'daki kolonilerle karşılaştırıldığında daha küçük çaplı yerleşmeler barındırması göze çarpmaktadır⁷⁵. Fenike ana karasıyla uzaklığı göz önüne alındığında, Fenikelilerin yerel topluluklara karşı azınlıkta olması normal karşılanmalıdır. İspanya'nın Güney kısmının alüvyonlu nehir ağzları ve madenler bakımından zengin olması kendi kendine yetebilecek kolonilerin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Kıyı burunları, nehir yatakları veya ana karaya yakın küçük adacıklar üzerine kurulan yerleşmeler deniz ticaretinin kolayca yapılabileceği güvenli alanlardır⁷⁶. Güney İspanya'da yüksek miktarlarda çıkarılan gümüş ve altın, deniz ticaretinin sınırlarının Cebelitarık Boğazı'nın ötesine genişlemesinde etkili olmuştur⁷⁷. Çoğu tarihçi tarafından spekülasyonu yapılan ancak doğruluğunun tam anlamıyla kanıtlanamadığı Britanya Adası'nın güney batısında bulunan Cornwall ve Britanya'e dek uzanan değerli maden ağının kurulduğu düşünülmektedir⁷⁸.

İspanya'daki Fenike kolonilerinden biri olan Cadiz'in yaklaşık olarak MÖ VIII. yüzyılda kurulduğu tahmin edilmektedir⁷⁹. Strabon (MÖ I-MS I. yüzyıl) bize Cadiz'deki *Kronos* (Baal Hammon)

⁷² Braudel 2001, 191. Braudel bu örneği verirken Afrika'da bulunan köylülerin bu tutumu sergilediğini belirtir.

⁷³ Niemeyer 1999, 86; Aubet 2014, 1002 vd. MÖ VIII. yüzyıldan itibaren İspanya üzerinde kurulan kolonilerin yerleşim alanları ve tarihleri hakkında bilgi için bk. Aubet 2014.

⁷⁴ Aubet 2002, 80. Aubet İspanya'daki yerleşimlerin özelliklerini üç ana başlıkta açıklar; ilk olarak yerleşimler alçak burunlar, küçük adacıklar veya nehirlerin ağzlarına kurulmuştur. İkinci olarak yerleşimlerin mezarlıkları genellikle nehrin karşı tarafında veya yerleşimden birkaç kilometre uzakta yer almaktadır. Son olarak genellikle küçük yerleşim alanları tercih edilmiştir (Aubet 2002, 81). İspanya'daki diğer Fenike kolonileri ise Abul (Güney Batı İspanya), Cadiz, Cerro del Prado, Montilla (Güney İspanya, Atlantik kıyısında), Cerro del Villar, Malaka, Abdera, Toscanos, Chorreras, Almuñécar, Morro de Mezquitilla (Güney İspanya, Akdeniz kıyılarında), Villaricos, La Fonteta (Güney Doğu İspanya), Sa Calate ve Ebusus'tur (İbiza Adası'nda). Bierling *et al.* 2002, XII.

⁷⁵ Whittaker 1974, 70; Aubet 1993, 278. Cadiz Adası'nı bunlardan ayırmamız gerekir. Konum olarak önemli noktalara kurulduklarından diğerlerine nazaran daha büyük çaplı yerleşimlerdir. Kuzey Afrika'daki yerleşimlerin daha kalabalık olması yerel nüfusun kıyı kesiminde yoğunlaşmasıyla mümkün olmuştur.

⁷⁶ Aubet 2002, 81; Moscati 2004, 147; Hodos 2009, 229.

⁷⁷ Scullard 1989, 17; Aubet 2002, 79.

⁷⁸ Diod. V. 20. 1-6; Scullard 1989, 17; Kuhrt 2010, 26. Diodorus, Fenikelilerin Cebelitarık Boğazı'nın ötesindeki kalay madenlerine bir açıklık getirmeyi amaçlamaktadır (Diod. V. 20. 1-6).

⁷⁹ Scullard 1989, 20; Aubet 1993, 220-221; Lipinski 2004, 228; Sanchez 2014, 302 vd.; Lopez & Sebastian 2016, 140.

tapınağının adanın kuzey tarafındaki yerleşim bölgesinde, *Herakles* (Melqart) tapınağının ise güney ucunda kaldığından bahseder⁸⁰. Cadiz şehri Atlas Okyanusuyla Akdeniz'i birbirine bağlayan bir adaya kurulmuş olması açısından Kartaca'nın ardından en önemli Fenike kolonisi olarak öne çıkar⁸¹. Cadiz önemli bir geçiş konumuna sahip olmasının dışında Fenike adının kökeninde yer aldığı düşünülen murex boyasının elde edildiği alanlardan birisidir⁸². Pön adı ise Romalılar tarafından Fenikelilerin Batı'daki kolonileri etrafında şekillenen Kartaca Devleti'nin kontrol alanı altında kalan karma kültürü tanımlamak için kullanılmıştır⁸³. Elde edilen mor boyanın ününü (saygınlığını) Roma'nın ve sonrasında Doğu Roma'nın yıkımına dek imparatorluğun üst kesiminin tercih ettiği renk olmasından anlayabiliriz.

Yerleşimlerin (Kolonilerin) Yapısı ve Ticari Ürünler

M. E. Aubet, İspanya'daki Fenike yerleşimlerinin yapısının kolonileşme olarak değerlendirmek yerine tüccar yerleşimleri olarak adlandırmanın daha uygun olacağı görüşündedir⁸⁴. İspanya bölgesinde yer alan Fenike yerleşimlerinden elde edilen kalıntılar da bunu doğrular niteliktedir. Geniş çaplı bir kolonileşmeyi ancak birkaç örnekte görmemiz mümkündür⁸⁵. Bu küçük yerleşimler ticaretin akışının devam etmesi için gerekli öğeleri barındırmaktadır⁸⁶. Kartaca kontrolü altına girene kadar çoğu koloni yerel halkla ticari ilişkileri dışında herhangi bir yayılma faaliyetine girmemiştir. Fenikelilerin kurmuş olduğu ticari üsler ve koloniler yerli halkın desteği sayesinde büyümüş ve gelişmiştir⁸⁷. Koloniler bölgedeki insanlarla arasında ilişkilerini geliştirmek için düzenli işleyen bir ticaret ağı oluşturmak zorundadır⁸⁸. Koloniler kendi ana yurtlarından getirdikleri ürünleri çeşitlendirerek komşu ol-

---

Gadir adı Fenike dilinde *gdr* olarak geçer ve duvar, kapalı alan ve korunaklı kale anlamına gelmektedir (Aubet 1993, 221).

⁸⁰ Str. III. 5. 3-7; Moscati 2004, 311. Adanın yerleşiminin Fenikeliler tarafından gerçekleştirilmesi, tapınakların da Fenike kökenli olabileceğini gösterir. Herakles tapınağının aynı zamanda, babası Hamilkar'ın Hannibal'ı daha dokuz yaşındayken Roma'ya düşman olması için yemin ettirdiği hikâyede geçen tapınak olduğu düşünülmektedir (Poly. III.11.1-9; Nep. *Hann.* 2).

⁸¹ Aubet 1995, 49; Moscati 2004, 304; Niemeyer 2006, 155 vd. Kartaca gibi kilit bir noktaya kurulması açısından Cadiz şehrinin tesadüfen seçilmiş bir nokta olarak değerlendirilmesi yanlış olur. Atlas Okyanusu'na açıldıkları bilinen Fenikelerin Cadiz'i ikmal amacıyla kullandıkları öne sürülebilir.

⁸² Astour 1965, 348-349; Byrce 2014, 113; Üçler 2021, 12-13. Fenike teriminin Hellenedeki karşılığı olarak kabul edilen *phoinikēs*'in, (*Φοινίκη*) Fenikelilerin üretimini yaptığı kırmızı ve mor renge yakın aralıkta bulunan boyadan türediği düşünülmektedir.

⁸³ Hodos 2006, 92; Fletcher 2008, 14; Prag 2014, 11-12 vd.; Doak 2015, 13; Quinn 2018, 56-57.

⁸⁴ Aubet 1993, 278-279. Asur ticaret kolonilerindeki *Karum* yapısına benzer.

⁸⁵ Cadiz ve İbiza yerleşimleri.

⁸⁶ Bunlar savunulabilecek güvenli bir liman, işlenebilir tarım arazisi, içilebilir su ve gemilerin tamirati için kereste olarak verilebilir.

⁸⁷ Whittaker 1974, 70; Hodos 2009, 222; Sanchez 2014, 305 vd. Fenike nüfusunun azınlıkta olması nedeniyle kolonilerde birçok ağır iş için yerli nüfustan veya kölelerden yararlanılmıştır.

⁸⁸ Hodos 2009, 230.

dukları toplumların tarım kültürünü şekillendirmelerine ve yaygınlaştırmalarına katkıda bulunmuşlardır⁸⁹. Yeni yeni oluşturulan merkezlerin tek amacının ticaretle uğraşmak olduğunu varsaymak yanlıştır. Bunlar aynı zamanda kendi kendine yetebilen, yüksek nüfuslar besleyebilecek nehir yataklarına kurulan ulaşım ve tarımsal üretim açısından değerli alanlardır⁹⁰. T. Hodos'a göre koloniler kuruldukları bölgelerin halklarıyla etkileşim hâlinde olduklarından oluşan yeni kültür karma olarak tanımlanmalıdır. Tanımlanan bu kültürün diğer kolonilerle benzer yapıları olsa da yerel kültürlerin barındırdığı farklılıklar nedeniyle kolonileri bir bütün olarak ele almak yerine kuruldukları coğrafya içerisinde değerlendirmek gerekmektedir⁹¹. Batı Akdeniz'deki toplulukların birçoğu Fenikeliler geldiğinde kabileler şeklinde organize olmuşlardı. Kabile organizasyonunun aynı milletten olan insanlar arasında bile farklılıklar barındırması T. Hodos'un bu görüşünü destekler niteliktedir. Nüfus bakımından azınlıkta olan Fenikelilerin yerel halkla karıştığını ve kültür alışverişlerine girdiklerini bilmekteyiz. Kuzey Afrika'daki şehirlerin Kartaca şehrinin idaresinde (MÖ VI. yüzyıl) yüksek nüfuslara ulaşmaları, yerel halkların Fenike kültürü içerisinde asimile olma sürecini hızlandırmıştır.

Fenikeliler, Hellenlerin aksine bir arada ikamet ettikleri topluluklara ekonomik, kültürel ya da politik alanlarda hükmetme ihtiyacı duymamışlardır. T. Hodos bunu Hellen-Fenike kolonileşmesindeki ana farklılık olarak tanımlar⁹². Hellen kültürünün Fenikelere göre daha derin etkiler bırakması kolonileşmenin iki farklı yüzünü temsil etmektedir. Fenike kolonileşmesinin doğası geniş bir ticaret ağını vurgularken Hellenler bunun yanında toprak kazanımları da elde etmeyi ön planda tutmuşlardır⁹³. Fenikeliler Doğu-Batı arasındaki ticaretin aracıları rolünü üstlenmeleri dolayısıyla zenginleşmelerine rağmen bölgesel yayılma faaliyetlerine girmemişlerdir. Donanma ve gemi yapımında gelişmiş bir teknolojiye sahip olmaları denizlerdeki egemenliklerini pekiştirmiştir ancak karasal anlamdaki faaliyetleri hakkında incelenebilecek bilgiler yetersiz kalmaktadır. Askeri anlamda kendilerini öne çıkaramamalarını gelenek ve kültür bakımından ticarete yatkın olmalarıyla bağdaştırabiliriz. Ticaret üzerinden işleyen büyük bir ekonominin devam edebilmesi için savaştan kaçınmak esas prensiptir. Bu nedenlerle gittikleri bölgelerin yerlileriyle çatışmaktan ziyade beraber çalışmayı hedeflemişlerdir. Eğer savaştan kaçınamayacakları bir durum oluşmuşsa da bunun için kendilerini öne atmak yerine para karşılığında savaşacak askerler toplama yoluna gitmişlerdir. Batı'da nüfus olarak azınlıkta bulunmaları ve askere alınacak yaştaki erkeklerin de ticaretle uğraşmaları dolayısıyla en mantıklı çözüm dışarıdan gelecek paralı askerlerin kullanımınıdır. Fenike kolonileşmesinin ilk dönemi olan MÖ XI-VI. yüzyıl arasında toprak kazanımı ön planda olmasa da Batı'da Kartaca'nın yükselişiyle beraber politik ve askerî genişlemenin, yayılmanın başladığını görebiliriz⁹⁴.

Fenike şehirlerinin gelirlerinin büyük kısmını ticaretin ve ticarettten alınan vergilerin oluşturması ürün çeşitliliğinin ve kalitenin artırılmasını zorunlu kılmıştır. Satılan veya değiş tokuşu yapılan ürünler köleler, sedir ağacı (kereste), garum, şarap, çeşitli amforalar, zeytinyağı, değerli madenler ve bunlardan elde edilen eşyalar, fil dişi, cam boncuklar ve kolyeler, deniz kabukları, deve kuşu yumurtası,

⁸⁹ Whittaker 1974, 61; Niemeyer, 2004, 250. Niemeyer Fenikelilerin Batı'da kentsel yapının, teknolojik gelişmelerin, yeni yaşam tarzlarını yaygınlaşmasında önemli rol oynadıklarını aktarır.

⁹⁰ Aubet 1995, 49-50; Niemeyer 2006, 15 vd.; Hodos 2009, 231; Fletcher, 2012, 212.

⁹¹ Hodos 2006, 200.

⁹² Hodos 2006, 20.

⁹³ Niemeyer 2004, 245 vd.; Hodos 2006, 201.

⁹⁴ Hoyos 2010, 39-42.

kumaş boyası ve kumaş üretimi olarak verilebilir⁹⁵. Lüks tüketici kesimine (krallara ve soylulara) hitap eden ürünlerin ağırlıklı tercih edilmesi hem kâr oranını arttırmak hem de yüksek mevkili dostlar edinmek için ideal bir yaklaşımdır⁹⁶. Fenike şehirlerinde ticareti yapılan ürünlerin kıymetli olanlarını üreten ve işleyen geniş bir zanaatkâr sınıfı bulunmaktadır. Lüks ürünlerin yanında halk kesiminin ihtiyaç duyduğu besin ürünlerinin (tahıl, bakliyat, çeşitli meyve ve sebzeler) de büyük miktarlarda taşındığını bilmekteyiz⁹⁷. Akdeniz coğrafyasının genişliği göz önüne alındığında organik tarım ürünlerinin çeşitliliği ve verimli arazilerin bolluğunun bir getirisi olarak gıda ürünlerinin ticari amaçlarla kullanılabilirliği görüşü kabul edilmektedir. Deniz yolu, kıtlık veya savaş durumlarında büyük miktarlardaki ürünün hızlı bir şekilde taşınmasını kolaylaştırması dolayısıyla kara yoluna alternatif olarak kullanılmaktadır.

Bronz Çağı'ndan itibaren Fenike şehirlerinde en çok rağbet gören ürünlerden birisi Lübnan'ın ünlü sedir ağaçları olmuştur⁹⁸. MÖ X. yüzyıla tarihlenen Wen-Amon metni, geç Mısır dilinde papi-rüse yazılarak korunmuş bir belgedir. Wen-Amon adındaki Mısırlı bir elçinin tanrı Amon adına kereste almak için Fenike şehri olan Byblos'a yolculuğunu anlatan bir günlüktür⁹⁹. Metinde geçen Byblos kralının istenen kereste için ücret talep etmesinden yola çıkılarak Byblos şehrinin Mısır hâkimiyeti altında olmadığı anlaşılabilir. Lübnan'ın sedir ormanlarının günümüze kadar ulaşmamış olması antik dönemdeki talebin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Genellikle gemi, sal ve benzeri taşıtların yapımında kullanılan sedir ağacı aynı zamanda tapınak ve saray yapımında kullanılmak amacıyla da rağbet görmüştür¹⁰⁰.

Fenike-Hellen İlişkileri

MÖ VIII. ve VI. yüzyıllar arasında kolonileşmenin hızlanmasıyla beraber Hellen ana yurduna yerleşmeye başlayan Fenikeli tüccarların olduğu saptanmıştır¹⁰¹. Kültürel alışverişi hızlanmasıyla beraberinde gelen mitlerde adı geçen Kadmos, Dido gibi efsanevi karakterler, Hellenlerin gözünde Fenikelilerin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Hellen ana karasındaki alışverişi tek yönlü olarak algılamak gerekir, Fenikeliler ürünleri satmanın ve yerel ürünler almanın yanında Hellen stilindeki çömlek

⁹⁵ Bikai 1989, 205; Aubet 1993, 246; Girgin 2006, 15; Fletcher 2012, 212-213; Gürgen 2017, 75-76. Garum, çeşitli balıkların iç organlarının fermantasyonuyla elde edilen ve genellikle yemeklerde kullanılan bir çeşit balık sosudur.

⁹⁶ Aubet 1993, 59; Niemyer 2004, 249 vd.; Hodos 2006, 201-202; Mieroop 2007, 220. Fenikeli zanaatkârların ürettikleri dekorlar, fil dişleri, vazolar ve cam şişeler Asur ve Mısır saraylarını süslemek için kullanılmıştır.

⁹⁷ Fletcher 2012, 213-214. Günümüzde bulunan gemi batıklarının kargolarının incelenmesi sonucu genellikle lüks malların taşındığı teorisi ortaya atılsa da organik malzemelerin de yaygın bir şekilde ticaretinin yapıldığı bilinmektedir.

⁹⁸ Tevrat 2. Sa. 5: 11, 1. Kr. 5: 6 vd.; Fletcher 2012, 213.

⁹⁹ Egberts 1991, 57-67; Aubet 1993, 91-96; Mieroop 2007, 220; Byrce 2014, 97-99; Terpstra 2019, 45-46. Wen-Amon metninde Mısır firavunu, Nil Nehri'ne açılacak salların yapımında kullanılmak üzere elçisine sedir ağacı temin etmesi görevini vermiştir. Mısır'ın Kenan Bölgesi'ne hâkim olduğu dönemde Byblos şehri ile ticari anlaşmaları olduğu bilmekteyiz (Üçler 2021, 16).

¹⁰⁰ Tevrat, 2. Sa. 7: 2, 2. Sa. 7: 7 vd. Asur ve Mısır sarayları, tapınakları Lübnan'dan gelen sedir ağaçları sayesinde inşa edilmiştir.

¹⁰¹ Lipinski 2004, 145-189; Fletcher 2011, 36. Hellen kontrolü altındaki alanlardaki yerleşmeler ve aktiviteler için bk. Lipinski, 2004.

yapım tekniklerini de kendilerine uyarlamışlardır¹⁰². Fenikeliler, Pers-Hellen savaşlarında Persleri desteklemişlerse de Hellenlerle aralarındaki ticaret ve kültürel alışverişten vazgeçmemişlerdir. Savaşmaktan ziyade kâr etmeyi amaç güden Fenikeliler, Hellen pazarından mahrum kalmamak adına özellikle Attika Bölgesi'nde kalıcı yerleşimler kurmuşlardır¹⁰³. Hellen ana vatanındaki yerleşmeleri kolonileşme hareketi bakımından değerlendirmek yerine ticari üs olarak adlandırmak daha doğru olur. Büyük yerleşmeler yerine tüccarları ve sivilleri barındıran küçük alanların tercih edilmesi iki tarafın birbirleriyle olan rekabeti ve kırılğan politik durum bakımından incelendiğinde anlaşılabilir niteliktedir.

MÖ VIII. yüzyılda Hellen şehirlerinin kendi kolonileşme hareketlerine başlaması ve büyük nüfus göçleri sayesinde kalıcı yerleşimler kurabilmesi, Akdeniz üzerinde iki milletin rekabetinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir¹⁰⁴. Batı Akdeniz'de Fenikeliler Kuzey Afrika, Güney ve Batı İspanya, Sicilya'nın batısı ve Sardinya'yı tercih ederken Hellenler, Güney ve Batı İtalya, Sicilya'nın güneydoğusu ve son olarak Güney Fransa da yer alan günümüz Marsilya'sını tercih etmiştir. Fenike-Hellen kolonilerinin birbirlerine yakın yerleşimler kurmamalarının, gelecekte çıkabilecek çatışmaları önlemek amacıyla yapılmış olduğu düşünülebilir. Sicilya Adası dışındaki yerleşimlerinin aralarında mesafe olması buna işaret etmektedir. Fenikeliler ve Hellenler farklı amaçlarla kolonileşme faaliyetlerine girmelerine rağmen kolonilerin kurulmasının ardından izledikleri tavırlar benzerlik göstermektedir. Batı Akdeniz üzerindeki koloniler aracılığıyla işleyen ticari hacmin artması iki millet arasında rekabet oluşmasını tetiklemiştir.

MÖ VI. yüzyıla gelindiğinde Hellen şehirlerinin Batı Akdeniz'e kurduğu koloniler büyümüş ve Fenikelilerin ticaret yollarına rakip olmaya başlamıştır¹⁰⁵. Hellen şehirlerinin Batı Akdeniz'de büyük nüfuslar barındıran yerleşimler kurmasıyla beraber, Batı'daki Fenike kolonileri, Hellen yerleşimlerine karşı kendi çıkarlarını korumak amacıyla Kartaca liderliğinde örgütlenmişlerdir. Hellen-Fenike çekişmesinin en yoğun yaşandığı alanlardan biri ise Sicilya Adası üzerindeki hâkimiyet mücadelesidir. Thukydides, (MÖ V. yüzyıl) Sicilya Adası'na önce gelenlerin Fenikeliler olduğu ve onların adanın batı kesimine yerleşerek iç kesimlerdeki şehirlerle ticaret yaptığından bahseder¹⁰⁶. Sicilya Adası'nın önemi Batı Akdeniz'e geçişteki iki boğazın kontrolünün sağlanmasındaki rolünden kaynaklanmaktadır. Kartaca etrafında toplanan Fenikeliler, Sicilya ve Kartaca arasındaki denetimi sağlarken Hellenler, Sicilya ve İtalya arasındaki Messina Boğazı'nın kontrolünü elinde tutmuştur. Adadaki Fenike-Hellen çatışması, MÖ 241'de ada büyük ölçüde Roma hâkimiyetine girene kadar sürmüştür¹⁰⁷.

Batı'daki Hellen-Fenike çatışmasını ekonomik nedenlere indirgeyebiliriz ancak Doğu'daki çatışma için bunu öne sürmemiz tam olarak doğru sayılmaz. MÖ VI. yüzyıldan itibaren Ön Asya'nın büyük bölümünün Pers yönetimine girmesi Hellenleri politik anlamda yalnız bırakmıştı. Perslerin

¹⁰² Fletcher, 2011, 21-22. Birbirlerinin pazarında sattıkları ürünlerden elde ettikleri gelirleri daha sonrasında yöresel ürünler almak için kullanmak yaygındır. Farklı ürünlerin ana yurtlarında daha iyi fiyat alacağını düşünerek daha fazla kâr etmeyi amaçlamışlardır.

¹⁰³ Reed 2003, 31-46; Niemeyer 2006, 150 vd.; Hodos 2009, 225; Terpstra 2019, 48-49. Attika Bölgesi antikçağda Atina şehrini ve çevresini tanımlamak için kullanılan bir addır.

¹⁰⁴ Boardman 2004, 150 vd.

¹⁰⁵ Asheri 2008, 749 vd.

¹⁰⁶ Thuk. VI. 2. 6. Thukydides Motya (Mozia Adası), Soloies ve Panormus (Palermo) kentlerinin Fenike yerleşimleri olduğunu aktarır.

¹⁰⁷ Hodos 2006, 89-157; Asheri 2008, 748-753 vd.; Bonnet 2014, 328-329.

ordusunda donanmanın öncülüğünü üstlenen Fenike şehirlerinin, Hellen-Pers çatışmalarında Pers tarafında yer almaları Doğu'daki Fenike-Hellen ilişkilerinin bozulmasında etkilidir. Pers kralı I. Kserkses'in (MÖ 518-465) Hellen şehirleri üzerine yaptığı büyük seferde lojistik, ikmal ve donanmanın büyük kısmını oluşturan Fenikeliler, denizlerdeki çarpışmalarda önemli roller oynamışlardır¹⁰⁸. Hellen dönemi metinlerinde geçen Fenike tasvirlerinin negatif davranışlarla bağdaştırılması dönemin rekabetini ve düşmanlığını yansıtmaktadır¹⁰⁹.

Sonuç

Geç Bronz Çağı'ndan itibaren geçici pazarlar üzerinden işleyen Batı Akdeniz ticareti MÖ IX. yüzyıldan başlayarak Fenikelilerin atılımları sayesinde kalıcı yerleşimler ortaya çıkarmıştır. Batı Akdeniz üzerindeki ilk kolonileşme hareketlerini başlatan Fenikelileri, sonrasında Hellenler ve Etrüskler takip etmiştir. Fenikelilerin kurdukları yerleşimler Hellen ve Etrüsklere nazaran daha kalıcı olmuş ve genel anlamda geniş sınırlara ulaşmıştır. Atlantik kıyılarına kadar uzanan koloniler kuran Fenikelileri, Akdeniz'in sınırları ötesine geçen ilk millet olarak tanımlamamız mümkündür. Ticari amaçların ve yeni gelir kaynakları elde etmenin ön planda olduğu kolonileşme dönemi boyunca, (MÖ IX-VI. yüzyıllar) Batı Akdeniz'in ham maddeleri Doğu'ya aktarılırken işlenmiş ürünler de Batı'ya nakledilmiştir. Batı Akdeniz'in stratejik noktalarına ve yer altı madenleri açısından zengin bölgelerine kurulan kolonilerin getirileriyle zenginleşen Fenike kentleri, MÖ IX. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz'de güçlü bir konuma gelmeyi başarmışlardır. Fenikelilerin katkıları sayesinde, özellikle Batı Akdeniz'in kıyı kesiminde yer alan kentlerin teknolojik ve kültürel gelişimi hız kazanmıştır. Fenikeliler aracılığıyla alfabenin yayılması ticaretin yanında binlerce yıllık Doğu kültürünün, dininin ve geleneklerinin aktarılmasında etkili olmuştur. Doğu'dan Batı'ya yol alan tüccarlar ve kolonistler sayesinde Fenike yerleşimleri ile yerel topluluklar arasındaki etkileşimler sürekli bir hâl almıştır. Akdeniz'i bir bütün hâline getirmeye yaklaşan kolonileşme döneminin sonlarına doğru (MÖ VI. yüzyıl) karma bir Akdeniz kültürünün oluşmaya başladığını görmemiz mümkündür. Tam anlamıyla Akdeniz birliğini kurmayı başaran Roma İmparatorluğu olsa da onlar için yolun zorluklarını kat edenler Fenikeli tüccarlar olmuştur.

Doğu'daki Fenike şehirlerinin siyasal anlamda özgürlüklerini elde etmesi ancak Geç Bronz Çağı'nın sonundaki Deniz Kavimleri göçünün ardından gelmiştir. MÖ VIII. yüzyılın sonlarına kadar süren kent devletlerinin başka bir devlete tabi olmama durumu siyasal özgürlüklerini benimsemelerine ve bunu korumayı hedeflemelerine yol açmıştır. Ekonomik açıdan güçlü bir konuma yerleşerek kendi siyasal bağımsızlıklarını koruyabilecek konuma ulaşmak istemeleri, kolonileşmelerinin arkasındaki nedenler dâhilinde değerlendirilmelidir. Siyasal anlamda bağımsızlık amaçlamışlardır ancak bunu güç kullanmak yerine ekonomik gelişme yolu ile sağlamayı seçmişlerdir. Kısa vadede büyük devletlere düzenli vergi vererek kendi üstlerindeki baskıyı azaltmayı ve para ile özgürlüklerini satın

¹⁰⁸ Katzenstein 1979, 28; Elayi 1982, 94; Eph'al 2008, 144-156 vd.; Jigoulov 2014, 19; Sullivan 2018, 74. Kral I. Kserkses'in Fenike şehirlerinden olan Sidon gemilerinde yolculuk etmesi kralın Fenikelilere olan güvenini gösterir. Sefer sırasında hem denizde hem de karada mağlubiyet alınarak Hellen şehirlerinden çekilme kararı alındığında Perslerin denizdeki yenilgi için Fenikelileri suçladığı da bilinmektedir. Fenikelilerin bu sefere gönüllü bir şekilde katılmaları Hellen şehirleriyle olan anlaşmazlıklarına bağlanabilir. Ancak Pers kralı Kambyses'in (MÖ 559-522) kendi hısımlarından olan Kartaca üzerine yapılmak istenen Pers seferine karşı çıkmaları başka bir devletin yönetiminde olmalarına rağmen Batı'daki kolonileriyle olan bağlarını koparmadıklarını gösterir (Hdt. III. 19).

¹⁰⁹ Hodos 2009, 224; Jigoulov 2014, 9; Quinn 2018, 52-56.

almayı planlamışlardır. Ancak bu durum onlara çeşitli imtiyazlar tanısa da asla tam anlamıyla bağımsızlıklarını garanti etmemiştir. Doğu Akdeniz kıyısındaki Fenike kentlerinin statülerinin büyük devletlerin politikalarına göre şekillenmesi zamanla Batı Akdeniz'de bağımsız bir merkezin oluşmasını zorunlu kılmıştır. Doğu'da yaşayan Fenikeliler başka bir devletin egemenliğinde yaşamak yerine Batı'ya göç ederek siyasal ve ekonomik özgürlüklerini korumak istemişlerdir. MÖ IX. yüzyıldan itibaren Batı Akdeniz'de bağımsız olarak hareket eden kolonistler sayesinde bağımsız ve kendi kendini yönetebilecek yerleşimler oluşmuştur. Braudel bu durumu Amerika Kıtası'nın keşfine benzetmektedir¹¹⁰. Fenikelilerin Batı'ya açılmasındaki ana amaçları ekonomik olsa da Batı Akdeniz'in siyasi yapısının bir getirisi olan bağımsızlık düşüncesi zamanla baskın gelmiştir.

Sonuç olarak Doğu'daki Fenike kentlerinin merkezi olan Tyros'un MÖ VI. yüzyılda Pers egemenliğine girmesiyle beraber kolonileşme dönemi son bulmuştur. MÖ VI. yüzyıldan itibaren Doğu'daki merkezlerini kaybeden kolonilerin birçoğu yavaş yavaş önemini kaybetmiş ve yerleşimleri terk edilmiştir. Kuzey Afrika haricinde diğer yerleşimlerin önemini kaybetmesinin ana nedeni yerleşimlerin yerel halk arasında destek görmemesinden kaynaklanmaktadır. Kuzey Afrika'daki yerli kültürlerin Fenikeliler öncesinde izole bir hayat sürmeleri onları Fenike yerleşimlerine çekmiş ve karma kültürün hızlı bir şekilde yayılmasını arttırmıştır. Kuzey Afrika'da sağlam temeller üzerine oturtulmuş koloniler sayesinde Fenikelilerin güç dengesi yavaş yavaş Doğu'daki merkezlerden Batı'ya aktarılmıştır. Batı Akdeniz'de yeni oluşan Fenike siyasi birliğinin ana amacı ticari kazanımlar, bağımsızlık ve toprak kazanımı olmuştur. Kartaca önderliğinde eski Fenike kolonilerinin tek çatı altında birleştirilmesinin ardından Batı Akdeniz üzerinde egemenlik kurma çabaları başlamıştır. MÖ VI. yüzyıldan itibaren uygulanmaya başlanan ticaret tekeli kısa zamanda Kartaca'yı Batı Akdeniz'deki en büyük güç hâline getirmiştir. Fenikelilerinin Kuzey Afrika'da oluşturduğu karma kültürün bir sonucu olan Kartaca Devleti MÖ 146 yılında Romalılar tarafından yıkılana kadar siyasi anlamda hayatta kalmıştır. Bu bağlamda Fenike kolonileşme hareketinin en büyük siyasi sonucu Batı Akdeniz üzerinde kurulacak yeni bir gücün (Kartaca'nın) temellerinin atılmasıdır.

---

¹¹⁰ Braudel 2001, 189. Amerika Kıtası'nın, keşfinin ardından büyük miktarlarda göç alması insanların yeni bir hayata atılmak istemeleriyle bağdaştırılmaktadır. Benzer şekilde Fenike yerleşimleri de yeni bir hayata başlamak, zenginlik elde etmek, bağımsızlık kazanmak ve keşif amaçlı bir şekilde ilerlemiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Anaz E. 2018, *Geç Hitit Beylikleri Döneminde Kilikya'daki Fenikelilerin Varlığı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Artzy M. 2006, *The Jatt Metal Hoard in Northern Canaanite / Phoenician and Cypriote Context*. Barcelona.
- Astour M. C. 1965, "The Origin of the Terms 'Canaan', 'Phoenician' and 'Purple'". *Journal of Near Eastern Studies* 24/4, 346-350.
- Aubet M. E. 1993, *The Phoenicians and the West: Politics, Colonies and Trade*. Çev. M. Turton, Cambridge.
- Aubet M. E. 1995, "From Trading Post to Town in the Phoenician-Punic World". *Proceedings of the British Academy* 86, 47-65.
- Aubet M. E. S. 2002, "Notes on the Economy of the Phoenician Settlements in Southern Spain". Eds. M. R. Bierling & S. Gitin, *The Phoenicians in Spain: An Archaeological Review of the Eighth-Sixth Centuries B.C.E.* Winona Lake, 79-97.
- Aubet M. E. 2008, "Political and Economic Implications of the New Phoenician Chronologies". *Beyond the Homeland*, 179-191.
- Aubet M. E. 2014, "Phoenicia During the Iron Age II Period". Eds. M. L. Steiner & A. E. Killebrew, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant 8000-332 BCE*. Oxford, 1024-1040.
- Barnett R. D. 1956, "Phoenicia and the Ivory Trade". *Archaeology* 9/2, 87-97.
- Bierling R. M. 2002, *The Phoenicians in Spain*. Winona Lake.
- Bikai P. M. 1978, *The Pottery of Tyre*. Warminster.
- Bikai P. M. 1987, *The Phoenician Pottery of Cyprus*. Nicosia.
- Bikai P. M. 1989, "Cyprus and the Phoenicians". *The Biblical Archaeologist* 52/4, 203-209.
- Boardman J. 2004, "Copies of Pottery: By and for Whom". Ed. K. Lomas, *Greek Identity in the Western Mediterranean*. Amsterdam, 149-163.
- Bonnet C. 2014, "Greeks and Phoenicians in the Western Mediterranean". Ed. J. McInerney, *A Companion to Ethnicity in the Ancient Mediterranean*. West Sussex, 327-341.
- Byrce T. 2014, *Ancient Syria*. Oxford.
- Byrce T. 2020, *Hititler Anadolu Savaşları*. Çev. Ü. E. Uysal, İstanbul.
- Diakov V. & Kovalev S. 2014, *İlk Çağ Tarihi 1*. Çev. Ö. İnce, İstanbul.
- Doak B. R. 2015, *Phoenician Aniconism in Its Mediterranean and Ancient Near Eastern Contexts*. Atlanta.
- Dolansky S. 2011, "Syria-Canaan". Ed. B. S. Spaeth, *The Cambridge Companion to Ancient Mediterranean Religions*. Cambridge, 55-76.
- Edwards R. B. 1979, *Kadmos The Phoenician: A Study in Greek Legends and the Mycenaean Age*. Amsterdam.
- Egberts A. 1991, "The Chronology of The Report of Wenamun". *The Journal of Egyptian Archaeology* 77, 57-67.
- Elayi J. 1982, "Studies in Phoenician Geography During the Persian Period". *Journal of Near Eastern Studies* 41/2, 83-110.
- Eph'al I. 1988, "Syria-Palestine under Achaemenid Rule". Eds. J. Boardman, N. G. L. Hammond *et al.*, *The Cambridge Ancient History Persia, Greece and the Western Mediterranean 525—479 B.C.*. Cambridge, 139-165.
- Fletcher R. N. 2008, *Patterns of Import in Iron Age Italy*. Oxford.
- Fletcher R. N. 2011, "Greek-Levantine Cultural Exchange in Orientalising and Archaic Pottery Shapes". *AWE* 10, 11-42.
- Fletcher R. N. 2012, "Opening the Mediterranean: Assyria, the Levant and the Transformation of Early Iron Age Trade". *Antiquity* 86, 211-220.
- Frankenstein S. 1979, "The Phoenicians in the Far West: A Function of Neo-Assyrian Imperialism". Ed. M. T. Larsen, *Power and Propaganda A symposium on Ancient Empires*. Copenhagen, 263-294.
- Gilboa A, Sharon I. & Boaretto E. 2008, "Tel Dor and the Chronology of Phoenician 'Pre-Colonisation'

- Stages". Ed. C. Sagona, *Beyond the Homeland: Markers in Phoenician*. Leuven, 113-204.
- Girgin G. 2006, *Fenikeliler'de Akdeniz Ticareti*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi. Konya.
- Gürgeç İ. 2017, MÖ 2. Binyılda Kıbrıs'ın Yakınoğu Ticaretindeki Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi. Bursa.
- Hodos T. 2006, *Local Responses to Colonization in the Iron Age Mediterranean*. New York.
- Hodos T. 2009, "Colonial Engagements in the Global Mediterranean Iron Age". *Cambridge Archaeological Journal* 19/2, 221-241.
- Hoyos D. 2010, *The Carthaginians*. New York.
- Huehnergard J. 2020, "The Languages of the Ancient East". Ed. D. C. Snell, *A Companion to Ancient Near East*. New Jersey, 341-355.
- Hunt P. 2009, "The Locus of Carthage: Compounding Geographical Logic". *The African Archaeological Review* 36/2, 137-154.
- Jigoulov V. S. 2014, *The Social History of Achaemenid Phoenicia*. New York.
- Karageorghis V. & Kassianidou V. 1999, "Metal Working and Recycling in Late Bronze Age Cyprus". *Oxford Journal of Archaeology* 18/2, 171-188.
- Katzenstein H. J. 1979, "Tyros in the Early Persian Period (539-486 B.C.E)". *The Biblical Archaeologist* 42/1, 23-34.
- Kaufman A. 2004, *Reviving Phoenicia*. London.
- Kaya M. A. 2018, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*. İstanbul.
- Klengel H. 1992, *Syria 3000 to 300 B.C.*. Berlin.
- Knapp A. B. & Manning S. W. 2016, "Crisis in Context. The End of the Late Bronze Age in the Eastern Mediterranean". *American Journal of Archaeology* 120/1, 99-149.
- Kolektif 2016, *Tevrat*. İstanbul.
- Kuhr A. 2010, *Eski Çağ'da Yakın Doğu 2*. Çev. D. Şendil, İstanbul.
- Lipinski E. 2004, *Itineraria Phoenicia, Orientalia Lovaniensia Analecta 127*. *Studia Phoenicia*. Louvain.
- Lopez C. & Sebastian R. C. 2016, *Tartessos and the Phoenicians in Iberia*. Oxford.
- Marriner N., Morhange C., Boudagher-Fadel M., Bourcier M. & Carbonel P. 2005, "Geoarchaeology of Tyre's Ancient Northern Harbour, Phoenicia". *Journal of Archaeological Science* 32/9, 1302-1327.
- Marriner N., Morhange C. & Serhal C. D. 2006, "Geoarchaeology of Sidon's Ancient Harbours Phoenicia". *Journal of Archaeological Science* 33/11, 1514-1535.
- Mieroop M. V. D. 2007, *A History of the Ancient Near East, ca. 3000-323 BC*. Cornwall.
- Miller F. 1983, "The Phoenician Cities: A Case Study of Hellenisation". *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 29/209, 55-71.
- Moscatti S. 2004, *Fenikeliler*. Çev. S. Gül, Ankara.
- Na'aman N. 1999, "Four Notes on the Size of Late Bronze Age Canaan". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 313, 31-37.
- Niemeyer H. G. 2001, "Archaeological Evidence of Early Iron Technology at Carthage and Other Phoenician Settlements". *Mediterranean Archaeology* 14, 83-93.
- Niemeyer H. G. 2006, "The Phoenicians in the Mediterranean". Ed. G. R. Tsetschladze, *Greek Colonisation an Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas 1*. Leiden, 143-169.
- Niemeyer H. G. 2007, "Phoenicians, Poeni". *Brill's New Pauly*, vol. 11. Leiden, 148-169.
- Papadopoulos J. K. 2014, "Greece in the Early Iron Age: Mobility, Commodities, Politics and Literacy". Eds. A. B. Knapp & P. Van Dommelen, *The Cambridge Prehistory of the Bronze and Iron Age Mediterranean*. New York, 178-196.
- Polanyi K. 1963, "Ports of Trade in Ancient Societies". *Journal of Economic History* 23, 30-45.

- Prag J. R. W. 2014, "Phoinix and Poenus: Usage in Antiquity". Eds. J. C. Quinn & N. C. Vella, *The Punic Mediterranean; Identities and Identification from Phoenician Settlement to Roman Rule*. Cambridge, 11-24.
- Rainey A. F. 2001, "Herodotus' Description of the East Mediterranean Coast". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 321, 57-63.
- Reed C. M. 2003, *Maritime Traders in the Ancient Greek World*. Cambridge.
- Redford D. B. 1993, *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*. New Jersey.
- Ridgway D. 2004, "Euboeans and Others Along the Tyrrhenian Seaboard in the 8th Century B.C.". Ed. K. Lomas, *Greek Identity in the Western Mediterranean*. Amsterdam, 15-35.
- Sanchez J. V. F. 2014, "Mobility, Interaction and Power in the Iron Age Western Mediterranean". Eds. A. B. Knapp & P. Van Dommelen, *The Cambridge Prehistory of the Bronze and Iron Age Mediterranean*. New York, 299-317.
- Schreiber N. 2003, *The Cypro Phoenician Pottery of the Iron Age*. Boston.
- Scullard H. H. 1989, "The Carthaginians in Spain". Eds. A. E. Astin, F. W. Walbank, M. W. Frederiksen & R. M. Ogilvie, *The Cambridge Ancient History, Vol. VIII Part 2: Rome and the Mediterranean*. Cambridge, 17-44.
- Shaw J. W. 1989, "Phoenicians in Southern Crete". *American Journal of Archaeology* 93/2, 165-183.
- Smith J. S. 2009, *Arts and Society in Cyprus from the Bronze Age into Iron Age*. New York.
- Sullivan B. M. 2018, "In the Shadow of Phoenicia: North Syria and "Palestinian Syria" in Herodotus". *Journal of Hellenic Studies* 138, 67-79.
- Quinn J. 2018, *In Search of the Phoenicians*. New Jersey.
- Terpstra T. 2019, *Trade in the Ancient Mediterranean*. Oxford.
- Üçler R. K. 2021, *Batı Akdeniz'deki Egemenlik Mücadelesinde II. Kartaca Savaşının Rolü (MÖ 218-201)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi. Bursa.
- Yon M. & Childs W. A. P. 1997, "Kition in the Tenth to Fourth Centuries B.C.". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 308, 9-17.
- Yon M. 2006, *The City Of Ugarit At Tel Ras Shamra*. Winona Lake.
- Whittaker C. R. 1974, "The Western Phoenicians: Colonisation and Assimilation". *The Cambridge Classical Journal* 20, 58-79.